

Кінотеатр ім. Черняхівського як відображення епох

Софія Гончаренко, студентка¹ (ORCID:0009-0004-8017-9035)

Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується історія та зміни будівлі колишнього кінотеатру ім. І. Д. Черняхівського в місті Умань як прикладу багатопланового міського ландшафту XIX–XX ст. Аналіз охоплює її функціональні трансформації— від концертної зали польської еліти (поч. 1830-хрр.) до військового манежу, гарнізонного собору (кінець XIX ст.), місця проведення подій Української Автокефальної Православної Церкви у 1920-хрр., подальшої десакралізації і перебудови в кінотеатр у 1932 р., а також післявоєнної реконструкції 1950-хрр. і занепаду в пострадянський період. Робота поєднує архівно-історичний підхід із дослідженням матеріальної культури, оцінює символічні й соціокультурні функції споруди та обґрунтовує аргументи на користь її збереження як пам'ятки архітектури та міської пам'яті.

Ключові слова: Умань, архітектура, кінотеатр ім. Черняхівського, гарнізонний собор, Олександр Потоцький, культурна спадщина, радянський модернізм, трансформація функцій будівлі, історична пам'ять, збереження пам'яток.

1. ВСТУП

Кінотеатр ім. І. Д. Черняхівського, є одним із центральних об'єктів історичного середовища Умані. Вона репрезентує складний перехідний процес, у ході якого одна і та ж споруда неодноразово змінювала призначення під впливом політичних трансформацій, військової присутності та ідеологічних кампаній (конфіскація маєтків після польського повстання; період імперського гарнізону; радянська десакралізація; радянська культурна політика). Початкове зведення будинку як концертної зали датують початком 1830-х років, а перехід до державного/військового користування пов'язаний із подіями 1832 року.

2. ПОХОДЖЕННЯ ТА АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ БУДІВЛІ

Історія колишнього кінотеатру імені Черняхівського в Умані починається на початку XIX століття. Будівництво споруди було ініційовано графом Олександром Потоцьким у 1830 році, в час, коли польська аристократія прагнула утвердити свої культурні та соціальні позиції на Правобережній Україні. Умань, як важливий центр Брацлавщини, потребувала приміщення для світських заходів, що відповідали європейським стандартам дозвілля. Саме тому проект передбачав створення концертної зали, пристосованої для проведення балів, театральних вистав і концертів.

Детально розглядаючи архітектуру початкової будівлі, слід зазначити, що застосування цегляного мурування з тинькуванням було типовим для класицистичних споруд Правобережної України. Симетричний фасад і стриманий декор нагадували зали для урочистих подій у невеликих польських містах Галичини. Особливу увагу приділяли акустиці приміщення, оскільки концерти та театральні вистави мали відповідати високим європейським вимогам. Це була одноповерхова цегляна споруда з великими інтер'єрними приміщеннями, розрахованими на значні зібрання. У просторих залах польська шляхта та міська еліта організовували культурні події, які підкреслювали їхній соціальний статус і демонстрували прагнення інтеграції до європейського культурного простору [2].

Однак політичний контекст 1830–1831 рр. кардинально вплинув на подальшу долю будівлі. Після поразки Листопадового повстання російська влада розпочала масштабну конфіскацію майна польських магнатів, щоб зламати економічні та культурні засади їхнього впливу. У 1832 році концертна зала в Умані була вилучена з власності Потоцьких і передана військово-інженерному відомству.

Усього за два роки після відкриття споруди втратила своє первісне культурне призначення і перетворилася на інструмент імперської політики, яка послідовно витісняла польський елемент із регіону.

3. ВІЙСЬКОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ПЕРШІ ПЕРЕБУДОВИ

У другій половині XIX століття будівля набула нового функціонального значення. У 1866 році її перебудували під військовий манеж для потреб кавалерійських підрозділів, розташованих у місті. Це передбачало зміну планувальної структури: у приміщенні з'явилися просторі зали, пристосовані для навчання верховій їзди та військових тренувань. Таким чином, архітектурна форма зазнала першої суттєвої трансформації, що підкреслювала посилення військової присутності Російської імперії в регіоні [5]. Особливої ваги споруда набула під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр., коли її використовували як місце утримання військовополонених та зберігання амуніції. Це значною мірою позначилося на матеріальному стані будівлі: інтер'єри занепадали, стіни зазнавали пошкоджень, а початковий культурний образ затирився. Після завершення війни приміщення частково використовували під гауптвахту та склади, що остаточно визначило його як органічну частину військової інфраструктури міста. Перетворення концертної зали на манеж і гауптвахту фактично означало зміщення культурного центру Умані у військову площину. Втрата первісних декоративних елементів, поява допоміжних споруд і перегородок ілюструють процес поступової утилітаризації архітектури, коли головною цінністю стала функціональність, а не естетика [3].

4. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД І УАПЦ

Події Першої світової війни, революції 1917 року та визвольних змагань радикально змінили функціональність споруди. Протягом короткого часу колишній гарнізонний собор став кафедральним храмом Української автокефальної православної церкви, яка прагнула закріпити власну інституційну присутність у регіоні. У цей період будівля набула нової суспільної ваги: біля неї відбувалися мітинги, панахиди та громадські зібрання, що мали не лише релігійний, а й виразний політичний характер. Таким чином, храм перетворився на простір формування національної самобутності та демократичних стремлень місцевого населення.

У роки Української революції 1917–1921 рр. питання автокефалії православної церкви стало одним із ключових у боротьбі за національну самостійність. У грудні 1917 року

українські церковні та громадські діячі утворили Всеукраїнську православну раду, де провідну роль відіграв Василь Липківський. У 1919 році Директорія УНР ухвалила закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», яким започаткувала державне визнання української автокефалії. Кульмінацією цього руху став Перший Всеукраїнський Православний Собор, що відбувся 14–30 жовтня 1921 року у Софійському соборі в Києві. Саме він проголосив створення Української Автокефальної Православної Церкви та обрав її першого митрополита — Василя Липківського. На цьому соборі вперше було затверджено використання української мови в богослужінні та принцип народного обрання єпископів, що стало символічним розривом із Московським патріархатом. Однак автокефальний рух розвивався в умовах значного опору з боку російського єпископату в Україні, а вже з кінця 1920-х років радянська влада розпочала масштабні репресії проти релігійних громад. Активність парафій жорстко обмежували, священників арештовували, громади примусово розпускали. У такому контексті храми в багатьох містах, у тому числі й в Умані, поступово втрачали можливість виконувати свої культові функції.

5. ДЕСАКРАЛІЗАЦІЯ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ НА КІНОТЕАТР

У 1920-х роках радянська влада активно втілювала антирелігійну політику, спрямовану на ліквідацію культових споруд або їхню радикальну трансформацію. Колишній гарнізонний собор в Умані сприймався як символ імперського та релігійного панування, тому в 1925 році було ухвалено рішення про його знесення. Куполи та дзвіницю демонтували, а внутрішній простір пристосували під нові, світські функції. Цей процес засвідчував характерну для радянської доби практику десакалізації, коли сакральні споруди ставали об'єктами культурно-ідеологічної переорієнтації. У травні 1932 року в Умані відбулося відкриття першого звукового кінотеатру, який розмістився саме в цьому приміщенні. Перетворення храму на кінозал мало глибоко символічний характер: місце, де раніше звучали молитви, тепер стало простором масової культури й пропаганди, що відповідало більшовицькій концепції «нового дозвілля». В архітектурному плані приміщення зазнало суттєвих змін: інтер'єри перебудували під глядацьку залу, сцена була облаштована для показу кінофільмів, а фасад позбувся більшості ознак сакральності[1].

Діяльність кінотеатру не припинилася навіть у роки німецької окупації Умані (1941–1944), хоча тоді він працював у режимі обмеженого доступу, здебільшого для потреб окупаційної влади. Після війни, у 1952–1957 роках, споруда пройшла масштабну реконструкцію: було добудовано просторе фойє, оновлено глядацьку залу на 550 місць, фасад прикрасили шестиколонним портиком у стилі радянського неокласицизму. На фронтоні з'явився барельєф із портретом генерала Івана Черняховського, ім'я якого з того часу носив кінотеатр. Таким чином, колишній храм остаточно перетворився на важливий культурний осередок Умані, який поєднував функції дозвілля, ідеологічного виховання та пропаганди через кіномистецтво. Перехід від сакральної до секулярної функції демонстрував не лише архітектурну, а й глибинну символічну трансформацію — від простору релігійної громади до інструмента масової культури в тоталітарному суспільстві.

6. ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ЗАНЕПАД І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Після розпаду СРСР та кризових 1990-х років кінотеатр поступово занепадав. Останні кінопокази відбулися у 1995–1997 роках, після чого будівлю передали у приватну власність, а окремі її приміщення почали здавати в оренду під комерційні потреби. Сьогодні споруда перебуває у занедбаному стані, втративши значну частину автентичних рис, сформованих у XIX–XX століттях. Питання її ревіталізації залишається відкритим: у перспективі будівля може бути перетворена на музейно-культурний центр, поєднаний із громадсько-діловими просторами, що дозволило б відновити її статус як символу міської культури та історії[4].

ВИСНОВОК

Будівля колишнього кінотеатру імені Івана Черняховського в Умані є унікальним прикладом багатофункціональної архітектурної спадщини XIX–XX століть. Пройшовши шлях від концертної зали польської аристократії до військового манежу, гарнізонного собору, радянського кінотеатру та об'єкта пострадянського занепаду, вона віддзеркалює складні соціально-політичні трансформації регіону. Кожний етап її історії супроводжувався архітектурними перебудовами, які перетворювали як фасад, так і символічне наповнення споруди. Якщо первісна функція зали висвітлювала європейські культурні заохочення польської шляхти, то гарнізонний собор втілював імперську політику Російської імперії. Радянський період, своєю чергою, закріпив нову ідеологічну модель, у якій кінотеатр став засобом масової культури та пропаганди.

Сьогодні ця будівля, попри втрату автентичності та тривалий занепад, залишається важливим носієм історичної пам'яті. Збереження й переосмислення цього архітектурного комплексу може стати суттєвим кроком для розвитку культурної ідентичності Умані та включення міста у ширший дискурс збереження європейської спадщини.

Список літератури

- [1] ReHERIT. Будівля колишнього кінотеатру ім. Черняховського, м. Умань: вебсайт. URL: <https://shukach.com>
- [2] Іщенко, І. Архітектурна спадщина Умані: історичні трансформації культових і громадських споруд. Умань: Видавництво УДПУ, 2015. 220 с.
- [3] Козубський, С. Правобережні міста у XIX столітті: архітектура і соціокультурні процеси. Київ: Наукова думка, 2012. 310 с.
- [4] Чернець, В. Культурна політика в радянській Україні: від театру до кіно. Київ: ІМФЕ НАНУ, 2009. 198 с.
- [5] Shukach.com. Кінотеатр ім. Черняховського (колишній військовий собор) URL: <https://shukach.com>

Робота виконана під керівництвом к. і. н., доц. Інни Яроуцук